

Danske Studier 2020

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Sin og *sig* med flertalsantecedent fra runesten til LANCHART

Af Katrine Rosendal Ehlers

In modern Danish, the reflexive pronouns *sin* and *sig* differ in terms of their ability to corefer with a plural antecedent. The reflexive possessive *sin* typically only allows singular antecedents and the reflexive pronoun *sig* allows both singular and plural antecedents. Instead of *sin*, speakers use the non-reflexive *deres* to corefer with a plural antecedent. This difference between *sin* and *sig* is fairly new. Up until the beginning of the twentieth century, many speakers used not only *sin* but also *sig* primarily with singular antecedents and the non-reflexive counterparts *deres* and *dem* with plural antecedents. This usage pattern goes back to before the thirteenth century.

In this paper I investigate the development in the use of *sin* and *sig* with plural antecedents. In the earliest runic sources of Danish from before 1000 AD, both *sin* and *sig* are used with plural antecedents. In the Middle Danish provincial laws from the thirteenth century, *sin* and *sig* are both restricted to occurring mainly with singular antecedents. This usage, reflexive pronouns/possessives with singular antecedents and non-reflexive pronouns/possessives with plural antecedents, is found in the spoken language at least until the twentieth century. However, I show with data from the spoken corpus LANCHART that the use of *dem* with plural antecedents has almost disappeared in modern Danish.

1. Indledning¹

1.1. Det moderne reflexivsystem: to *sig*, ét *sig selv*

Moderne dansk bruger reflexive pronominer til at udtrykke den situation hvor to elementer inden for den samme sætning refererer til én og samme ting. Det illustrerer jeg i (1) hvor subjektet *Carsten* og det reflexive *sig selv* begge henviser til samme person. *Carsten* er *antecedent* for reflexivpronomet *sig selv* og de to elementer *korefererer*. Den intenderede koreference markeres her ved hjælp af indekser og fed skrift.

(1) a. **Carsten**₁ fotograferer **sig selv**₁.

¹ En stor tak til Sten Vikner, Henrik Jørgensen, Ken Ramshøj Christensen og Simon Skovgaard Boeck, de studerende i KA-valgfaget Syntactic Variation and Change, tilhørerne ved vores foredrag til MUDS i 2016 og Grammatiknetværksmødet i 2016 og 2019 samt den anonyme bedømmer.

Denne artikel beskæftiger sig primært med de refleksive pronominer *sig*, *sig selv* og det refleksive possessivpronomen *sin*. Det moderne danske refleksivsystem er blandt andet belyst i Vikner 1985, Hvilshøj 2000, Brandt 2001, Juel Jensen 2009, Jensen 2010, Ehlers & Vikner 2017, Vikner & Ehlers 2017 og Sørensen, Ehlers & Vikner 2020. Jeg henviser den interesserede læser til disse artikler for en mere udførlig gennemgang af refleksivsystemet i dansk.

Foranlediget af den anonyme bedømmer, finder jeg det alligevel værd at skitsere det refleksivsystem som jeg anvender som teoretisk baggrund og som er undersøgt empirisk i Ehlers & Vikner 2017, Vikner & Ehlers 2017 og Sørensen et al. 2020. Her skelnes mellem to forskellige *sig*, nemlig *sig* som argument og *sig* som ikke-argument. Dertil kommer fuldrefleksivet *sig selv* som altid er et argument. De tre former, ét *sig selv* og de to former for *sig*, er illustreret ved eksemplerne i (2)-(4). En * indikerer at sætningen er ugrammatisk (med den intenderede koreference).

(2)	a.	Carsten ₁ skammer	sig ₁ .
	b. *	Carsten ₁ skammer	sig selv ₁ .
	c. *	Carsten ₁ skammer	Anders.
(3)	a. *	Carsten ₁ fotograferer	sig ₁ .
	b.	Carsten ₁ fotograferer	sig selv ₁ .
	c.	Carsten ₁ fotograferer	Anders.
(4)	a.	Carsten ₁ beder	[Anne fotograferer sig ₁ .]
	b. *	Carsten ₁ beder	[Anne fotograferer sig selv ₁ .]
	c.	Carsten beder	[Anne ₁ fotograferer sig selv ₁ .]

Én gruppe verber, herunder *skamme*, kan kun have *sig* som komplement. Denne gruppe bliver også omtalt som de ægte refleksive verber, da de netop kun tager refleksivkomplement og ikke andet. Man kan *skamme sig*, (2a), men hverken *skamme sig selv*, (2b), eller *skamme Anders*, (2c). Det *sig* som optræder som komplement til *skamme* i (2) er et ikke-argument *sig*, der ikke kan udskiftes med et komplement med argumentstatus (som *sig selv* eller *Anders*).

I modsætning til de ægte refleksive verber står en stor gruppe verber, som *fotograferer* i (3), der både tillader et refleksiv og et komplement med argumentstatus, men ikke *sig* uden argumentstatus. Man

kan ikke *fotografere sig*, (3a), men man kan *fotografere sig selv*, (3b), eller *fotografere Anders*, (3c). Det er derfor oplagt at spørge hvordan det kan være at *sig* alligevel kan optræde som komplement til *fotografere* i (4).

Det *sig* der optræder i (4), er *sig* med argumentstatus. Det svarer til argumentet *sig selv* i (3) og ikke ikke-argumentet *sig* i (2). Argument *sig* optræder i komplementær distribution med fuldrefleksivet, betinget af lokalitet. Når koreferencen er ikke-lokal, dvs. når refleksivet står i en indlejret ikke-finit sætning og antecedenten står i matrixsætningen som i (4a-b), er *sig* den eneste mulige refleksivform, også for verber som kræver *sig selv* når koreferencen er lokal, (4c). Dette ikke-lokale *sig* svarer altså til det lokale *sig selv* og er selv et argument, der kan udskiftes med andre argumenter.

En mindre gruppe verber (herunder *vaske*, *barbere*, *frisere* m.fl.) kan have både ikke-argument *sig* og argument *sig selv* som komplement uden at sætningens betydning ændrer sig. *Han barberede sig* og *Han barberede sig selv* betyder grundlæggende det samme, og dermed er det svært at opretholde et stærkt argument for at skulle skelne mellem ikke-argument *sig* og argument *sig selv*. Denne gruppe diskuteres yderligere i Ehlers & Vikner (2017) og den primære pointe er at disse verber udgør et mindretal som ikke kan opfattes som det kanoniske refleksiveksempel.

Når jeg i denne artikel undersøger brugen af *sig* i forhold til brugen af *dem*, undersøger jeg også *sig selv* og *dem selv*. Jeg inkluderer både argument og ikke-argument *sig*, såvel som *sig selv*. Hos de skribenter som bruger *dem* som alternativ til *sig*, optræder *dem* både som ikke-argument og som ikke-lokalt argument, helt på linje med hvordan *sig* kan bruges. Tilsvarende ses *dem selv* brugt på samme måde som *sig selv* som det lokale refleksivargument.

Størstedelen af de eksempler, som jeg bruger til at illustrere udviklingen, indeholder *sig* eller *dem* og ikke *sig selv* eller *dem selv*. Den anonyme bedømmer foreslår at forskellen på *sig* og *sig selv* som i *Han barberede sig* og *Han barberede sig selv* er af relativt ny dato og det er uden tvivl et spørgsmål, der er værd at undersøge nærmere. I mit datamateriale finder jeg ikke evidens for at denne forskel er meget ny: I samtlige eksempler fra 1500 og frem optræder *sig* og *sig selv* (og tilsvarende *dem* og *dem selv* for de skribenter, der bruger *dem* som alternativ til *sig*) i de samme kontek-

ster, som man ville forvente at se dem i dag, jf. eksemplerne fra Chr. III's Bibel i (5a-d).²

- (5) a. Oc **fulene**₁ formere **sig**₁ paa iorden. (1. Mos., 1.22)
 b. Da tenckte **de**₁ ved **sig selff**₁ / oc sagde (Matt., 21.25)
 c. Oc see / **nogle blant de Scrifftklaage**₁ sagde ved **dem selffue**₁ / (Matt., 9.3)
 d. Oc der ere **nogle Gillinge**₁ / som haffue gillet **dem selff**₁ / for Himmerigis rige skyld. (Matt., 19.12)

At *sig* alligevel er den hyppigste form i eksemplerne i artiklen, er en konsekvens af relativ hyppighed. Formen *sig* er langt mere hyppigt brugt end *sig selv*, både i mit ældre datamateriale og i det moderne sprog. I KorpusDK optræder pronominet *sig* omtrent 270.000 gange og *sig selv* cirka 20.000 gange. *Sig* er altså mere end ti gange så hyppig som *sig selv* i det moderne sprog og noget lignende lader til at være gældende for det ældre sprog.

1.2. Entals- og flertalsantecedent

(6) og (7) illustrerer den forskel mellem *sig* og *sin* som er omdrejningspunktet for artiklen her. For *sig* og *sig selv* gælder at antecedenten enten kan være ental som i (6a-b) eller flertal som i (6c-d).

- (6) a. **Anne**₁ fotograferer **sig selv**₁.
 b. **Anne**₁ glæder **sig**₁.
 c. **Vennerne**₁ fotograferer **sig selv**₁.
 d. **Vennerne**₁ glæder **sig**₁.

For *sin* gælder at antecedenten kun meget sjældent er flertal; her bruges normalt den ikke-refleksive form *deres* i stedet med refleksiv betydning, (7b-c). Dette er i modsætning til norsk og svensk, hvor både *sin* og *sig* bruges med flertals- og entalsantecedenter: (7d-e) fra Hinchliffé & Holmes (2018: 54), (7f-g) fra Holmes & Enger (2018: 163).

² Det skal bemærkes at fokus for min dataindsamling ikke har været at belyse dette spørgsmål, og at det relevante datagrundlag for ældre og yngre nydansk derfor er meget småt. Det er derfor stadig et åbent spørgsmål, hvornår *sig* og *sig selv* blev de to forskellige refleksivformer, som jeg mener, at de er i dag, men datamaterialet peger altså på, at denne forskel formentlig blev etableret før 1500.

(7)	Da.	a.	Anne ₁	fotograferer	sin ₁	morgenmad.
		b.	* Vennerne ₁	fotograferer	sin ₁	morgenmad.
		c.	Vennerne ₁	fotograferer	deres ₁	morgenmad.
	Sv.	d.	Han ₁	lämnar	sin ₁	fru.
		e.	Deras barn ₁	saknar	sina ₁	föräldra.
	No.	f.	Kari ₁	liker		sønnen sin ₁ .
		g.	Gry og Ola ₁	klemte		sønnene sine ₁ .

For hverken *sig* eller *sig selv* er det muligt at anvende den ikke-refleksive form, *dem*: både (8a) og (8b) er ugrammatiske med den tiltænkte koreference. Det er naturligvis muligt at sige *vennerne fotograferer dem selv* eller *vennerne glæder dem*, men så kan *dem* kun være en tredjepart, der bliver fotograferet eller glædet, og ikke vennerne selv.

(8)	a.	* Vennerne ₁	fotograferer	dem selv ₁ .
	b.	* Vennerne ₁	glæder	dem ₁ .

Denne forskel på mulige antecedenter for *sig* og *sin* er en meget moderne forskel, da man i det ældre danske sprog netop brugte både *dem* og *deres* refleksivt med henvisning til flertalsantecedenter. I Chr. III's Bibel fra 1550 kan man finde mange eksempler på refleksivt *dem*, fx i (9) fra 1. Mosebog, 3.8. I den autoriserede oversættelse fra 1992 skal Adam og hans hustru *gemme sig*, ikke *gemme dem* (verbet er ændret i den moderne oversættelse).

- (9) 1550 a. Da skiulte **Adam oc hans hustru**₁ **dem**₁ for Guds
HERRENS ansigt / blant træerne i haffuen.

I moderne dansk sker det omvendt ganske ofte at man hører eller læser *sin* med flertalsantecedent, som eksempelvis (10).

- (10) a. **Tusindvis af danskere**₁ har hver eneste dag, år efter år, arbejdet for at forsørge sig selv og **sin**₁ familie...
(Mette Frederiksen, nytårstale, 1/1 2020, 11:08 i video på dr.dk)
- b. Video viser, hvordan **døende bakterier**₁ bruger **sine**₁ sidste timer på at sikre andre bakteriers overlevelse.
(DR.dk, 22/11 2019)

Ét spørgsmål er om denne brug kan siges at være en stabil variant eller et tegn på en mulig sprogforandring i tråd med den udvikling, som *sig*

har været igennem. Den moderne brug af *sin* med flertalsantecedent omtales kort i både Juel Jensen (2009) og i Vikner og Ehlers (2017) og i mit igangværende ph.d.-projekt (Ehlers under forberedelse) undersøger jeg selv denne mulige udvikling i brugen af *sin* med flertalsantecedent nærmere. Den moderne variation behandles ikke yderligere i nærværende artikel af pladshensyn, men i afsnit 3.2 undersøger jeg forekomsten i et udvalg af tekster fra ældre og yngre nydansk op til 1900-tallet.

I denne artikel giver jeg et historisk rids af hvordan *sig* og *sin* (og dermed *dem* og *deres*) har været brugt i dansk de seneste tusind år. Afsnit 2 behandler reflexiverne som de blev brugt på runesten og i de tidlige danske landskabslove. Her konkluderer jeg, at *dem* og *deres* har været brugt som reflexiver med flertalsantecedent helt tilbage til 1200-tallet (og måske tidligere endnu). I afsnit 3 inddrager jeg tekstmateriale fra 1500-1900 og belyser bl.a. variationen i reflexivbrugen i Chr. III's Bibel fra 1550, hvor andelen af reflexivt *sig* er noget højere end forventet. I afsnit 4 undersøger jeg moderne talesprogsdata fra LANCHART for at afdække i hvor høj grad det reflexive *dem* stadig er i brug i dag.

2. Reflexiverne i runedansk og middeldansk

Sig og *sin* fungerede som reflexive pronominer i både fællesgermansk og urnordisk og tillod både entals- og flertalsantecedenter (se fx Mikkelsen 1911: 266). I *Grammatik over det danske sprog*, GDS (Hansen og Heltoft 2012: 590) fremgår det, at *sin* har været brugt med flertalsantecedenter i ældre dansk både på runesten fra 800-tallet, (11a), i den ældste bibeloversættelse fra slutningen af 1400-tallet, (11b), og i Mallings *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* fra 1777, (11c). Forfatterne bemærker dog også at *deres* også har været brugt reflexivt helt tilbage til 1200-tallets skånske lovtekster.

- (11) c800 a. **Alla syniR**₁ gærþu kumbl þøsi æft faþur **sin**₁
Alles [mandsnavn] sønner gjorde disse kumler efter fader sin
 c1500 b. **the**₁ skulle plawes for **syn**₁ fathers, og **synæ**₁ syndhe
de skal pines for sin faders (el. forfædres) og sine egne synder
 1777 c. [han] klappede paa Kaarden: og spurgde: om **Officererne**₁
*havde baaret sin*₁ Væрге saa kiekte i Fyen, som han og hans
 Borgere i Kiøbenhavns Beleiring.

Det er formentlig ikke tilfældet, at *sin* og *deres* (og *sig* og *dem*, som dog ikke nævnes i GDS i denne forbindelse) bare har været mere eller mindre valgfrie varianter af hinanden op gennem (sprog)historien. Allerede i de tidligste danske tekster efter runedansk-perioden ser vi en indskrænkning for både *sig* og *sin*, således at *sig* og *sin* i en lang periode i skriftsproget primært anvendes med entalsantecedenter, mens *dem* og *deres* anvendes reflektivt med flertalsantecedenter. I (12) gengiver jeg eksempler fra *Skånske Lov* på henholdsvis *sin* og *sig* brugt med reference til entalsantecedent. I (12a) henviser *sin* til *bonden* og i (12b) henviser *sig* til *han*. Bemærk at *sæ* i (12b) afspejler dativformen, som kun er belagt med sikkerhed i gammeldansk i de skånske lovtekster (Frederiksen 2019: 65) og altså i de andre gammeldanske kilder og i senere sprogformer er erstattet af akkusativformen *sig*.

- (12) c1200 a. gifær **bondæ**₁ **sinum**₁ barnebørnum iorþ
giver bonden sine børnebørn jord
(Skånske Lov, kapitel 37, tekstnet.dk)
- b. uarþær man usæl ok fatøkær sua at **han**₁ ma
bliver mand ussel og fattig så at han må

æi sialfær hialpæ **sæ**₁
ikke selv hjælpe sig
*Bliver en person så hjælpeløs og fattig, at han ikke selv
kan klare sig...*
(Skånske Lov, kapitel 41, tekstnet.dk, oversættelse cf.
Kroman 1945, forfatterens glossering)

I (13) er ligeledes et uddrag fra *Skånske Lov* (*Codex Runicus*-håndskriftet), men her er der tale om flertalsantecedenten *de*. De reflektive pronominer er her ikke *sin* og *sig* som for entalsantecedenterne i (12), men *dem* (*at de kan ikke brødføde dem*) og *deres* (*de sælger deres jord*). I oversættelsen bruges *sig* og *deres* i overensstemmelse med moderne sprogbrug. Det skal bemærkes at brugen af *dem* i (13) er usædvanlig, da håndskrifterne af *Skånske Lov* overvejende har *sig* henvisende til flertalsantecedenter, og at flere andre håndskrifter samme sted har *sig* i stedet for *dem* (Brøndum-Nielsen 1965: 32).

- (13) c1200 a. at þe₁ muhu æi føþæ þem₁ utæn þe₁
 at de kan ikke brødføde dem uden de
- sæli þeræ₁ iorþ
 sælger deres jord

... at de ikke kan ernære sig uden at sælge deres jord...
 (Skånske Lov, kapitel 48, tekstnet.dk, oversættelse cf.
 Kroman 1945, forfatterens glossering)

Den forskel på *sin* og *deres* som fremgår af (12a) og (13), holder stadig ved: I moderne dansk bruges *sin* næsten udelukkende med reference til entalsantecedenter og *deres* til flertalsantecedenter. *Sig*, derimod, har genvundet muligheden for at henvise til både entals- og flertalsantecedenter. I de følgende afsnit følger jeg i nærmere detaljer udviklingen af brugen af *sig* og *dem* samt *sin* og *deres* fra runesten til slutningen af den middeldanske periode.

Jeg følger den hovedinddeling af sproghistoriske perioder, som fremgår af den nye store danske sproghistorie (Jørgensen 2016: 80). Perioden 800-1100 kaldes *olddansk* eller *runedansk* efter periodens skriftsprog. Omkring 1100 begynder man at skrive dansk med latinske bogstaver frem for runer, og man har derfor valgt at lægge et skel her. Perioden 1100-1500 kaldes *middeldansk* eller *gammeldansk*, og inddeles i en ældre middeldansk periode (1100-1350) og en yngre middeldansk periode (1350-1500). Efter 1500 bliver middelalderens håndskrevne dansk efterhånden suppleret med trykt materiale og denne overgang markerer endnu et sproghistorisk skel ind i ældre (1500-1700) henholdsvis yngre *nydansk* (1700-nu).

2.1. Runedansk (800-1100)

På <http://runer.ku.dk/Search.aspx> har Københavns Universitet og Nationalmuseet en søgbar database med indskrifterne fra samtlige danske genstande med runer (eller mere specifikt, samtlige genstande fra det område, som udgjorde Danmark i middelalderen, herunder også Skåne og Slesvig). Databasen rummer omkring 900 runeindskrifter. Databasen indeholder materiale både fra jernalder og middelalder og de yngste genstande er dermed jævnaldrende med de ældste håndskrifter. Ingen af genstandene med *sin* med flertalsantecedent er dog senere end 1125 og samtlige eksempler dateret mellem 1025 og 1125 stammer fra Bornholm.

De resterende genstande er dateret til mellem år 900 og 1020 og er fordelt ud over hele Danmark, herunder Skåne.

Jeg har søgt på *deres*, *sin*, *dem* og *sig* i fritekstsøgningen og gennemgået resultaterne manuelt. En mulig faldgrube ved denne søgestrategi er, at der kan være gået materiale tabt fra original inskription til den danske oversættelse, måske som konsekvens af fejlagtig eller mangelfuld oversættelse. Det kan fx ses i oversættelsen af teksten på Kuregård-stenen i (14), hvor *sin* i translitterationen bliver til *sinn* i transskriptionen og igen *sin* i den danske oversættelse. I oversættelsen skulle *sin* have været oversat til *deres* i overensstemmelse med den moderne norm. Ved at medtage både *sin*, *deres*, *sig* og *dem* i søgningen, burde lignende oversættelsesfejl dog ikke udgøre et problem. Jeg har desuden foretaget søgninger på *sin* i den translittererede tekst og *sinn* i transskriptionen og har kun fundet den ene omtalte oversættelsesfejl.

(14) **suin : auk : ketil₁ : reistu : sten : eftiR : (i)u(l)k|iR : faþur : sin₁**

Svénn ok Kætill réstu stén æftiR Í[g]ulgér, faþur sinn.

Sven og Ketil rejste stenen efter Igulger, sin fader.

(Translitteration, transskription og oversættelse fra runesten fundet på Bornholm, c.1025-1075)

Der er 30 genstande i databasen, der indeholder ordet *deres* i den moderne danske oversættelse af teksten. Flere af genstandene indeholder mere end ét *deres*, så der er i alt 32 *deres* i databasen. Af disse 32 er der 27, hvor *deres* er reflexiv, og fem hvor *deres* ikke er reflexiv. Af de fem er der én, hvor man i den moderne oversættelse har indsat et pronomen, der ikke er i den originale indskrift. I alt finder jeg 28 eksempler på possessive reflexiver med flertalsantecedent: de 27 fra søgningen på *deres* og det ene eksempel i (14). Jeg giver eksempler på reflexivt anvendt *deres* i (15) og ikke-reflexivt anvendt *deres* i (16). Begge indskrifter samt oversættelsen til moderne dansk er taget direkte fra runedatabasen og er repræsentative for resten af *deres*-indskrifterne.

(15) **GunnulfR ok Ógotr/Óðgotr ok ĀslākR ok RölfR₁ rēsþu stēn þannsi æftiR Fūl, fēlaga sinn₁, eR varð ... dōðr, þā kunungaR barðusk.**

Gunulv og Øgot og Aslak og Rolf rejste denne sten efter deres fælle Ful. Han fandt døden ... da konger kæmpede.

(Transskription fra en runesten fundet ved Hasle, Aarhus V, dateret c.970-1020)

- (16) Krist hælgi hialpi siolu þeRa brøþra bæggia.
*Den hellige Krist hjælpe deres, begge brødres, sjæle.*³
(Transskription fra en runesten fundet ved Nyker, Bornholm, date-
ret c.1075-1125)

I eksempel (15) henviser *deres* til sætningens subjekt *Gunulv og Øgot og Aslak og Rolf* og er altså refleksivt anvendt. Her er det moderne *deres* en oversættelse fra *sinn*, det refleksive possessivpronomen. I eksempel (16) henviser *deres* ikke til et subjekt inden for sætningen og er altså ikke refleksivt anvendt. Her er det moderne *deres* en oversættelse fra *þeRa*, en possessivt anvendt genitiv pluralis. Dette er det gældende system for samtlige 32 relevante *deres*: når *deres* i den moderne oversættelse er refleksivt anvendt, er *deres* en oversættelse af det refleksive possessivpronomen *sin* (i forskellige bøjningsvarianter); når *deres* i den moderne oversættelse ikke er refleksivt anvendt, er *deres* en oversættelse af det ikke-refleksive, possessivt anvendte demonstrative pronomen. Runeindskrifterne repræsenterer altså konsistent en grammatik, hvor *sin* anvendes som refleksivpronomen med entals- og flertalsantecedenter og *deres* kun anvendes i de ikke-refleksive tilfælde.

Det er ikke muligt at lave samme observation i forhold til anvendelsen af *sig* og *dem*, men det er formentlig udelukkende et spørgsmål om mangel på materiale. *Sig* optræder på 34 genstande, hvoraf 30 af forskellige årsager ikke kan bruges til indeværende undersøgelse. På de fire genstande der kan bruges, henviser *sig* udelukkende til entalsantecedenter. *Dem* optræder på tre genstande i databasen. Heraf kan de to ikke bruges da originalteksten er latin. På den tredje genstand er *dem* anvendt ikke-refleksivt. Det er altså ikke muligt, ud fra runeindskrifterne alene, at sige noget om hvorvidt *dem* kunne anvendes refleksivt eller om hvorvidt *sig* kunne anvendes med flertalsantecedenter. Det virker dog ikke urimeligt at antage, at *sig* og *dem* ville have fulgt det samme system som *sin* og *deres*, med *sig* som den refleksive form som kunne bruges med både entals- og flertalsantecedenter og *dem* som det ikke-refleksive modstykke til *sig*.

³ Den anonyme bedømmer vurderer at runedatabasens oversættelse her formentlig ikke er dækkende. Bedømmeren foreslår *Den hellige Krist hjælpe de to brødres sjæle* eller ... *hjelpe deres sjæle, de to brødres* som alternativer.

2.2. Middeldansk (1100-1500)

De følgende afsnit bygger primært på materiale fra Diderichsen (1939). Det er en indholdsrig artikel om brugen af reflexsiver i dansk, men den er ikke altid udpræget tilgængelig at læse. Af samme årsag gør jeg her et forsøg på at gøre nogle af Diderichsens data mere tilgængelige.

Diderichsen (1939) indeholder, blandt meget andet, en undersøgelse af anvendelsen af pronominer med flertalsantecedenter i nogle af de gamle landskabslove: *Skånske Lov*, *Valdemars Sjællandske Lov*, *Eriks Sjællandske Lov* og *Jyske Lov*. Undersøgelsen er en reaktion på de nedenfor citerede påstande fra Falk og Torp.

I slutningen af 15. aarh. blev »dem« det fremherskende, maaske til dels under indflydelse af det adjektiviske reflexsiv [*sin*], som efter mønster af det tyske »ihr« lød »deres« [...]

Navnlig blev fra reformationstiden af ved indflydelse af tysk (»ihr«) pronomenet »deres« almindeligt, hvor der henvises til et flertalsord; saaledes stadig hos Chr. Pedersen. Denne brug er trængt helt igjennem i dansk (Falk og Torp 1900: 131-4)

Den brug af *dem* og *deres* som Falk og Torp siger bliver den fremherskende i slutningen af 1400-tallet og frem, er brugen af *dem* og *deres* (frem for *sig* og *sin*) som reflexsiv med flertalsantecedent. Jeg illustrerer denne angiveligt nye brug i eksemplerne i (17) fra Chr. III's Bibel fra 1550 (1. Mosebog, 6.3 og 8.5).

- (17) a. **Menniskene**₁ ville icke mere lade **dem**₁ straffe aff min Aand
 b. Paa den første dag i den tiende Maaned lode **toppene aff Biergene**₁ **dem**₁ til siune.
 ... første dag i den tiende måned kom bjergtoppene til syne. (aut. oversættelse, 1992)

I det tidligere sprog, som beskrevet i afsnittet om runedansk, blev *sin* og *sig* brugt både med entals- og flertalsantecedenter, mens *dem* og *deres* blev brugt ikke-reflexsivt. Ifølge Falk og Torp skete der altså et skifte i brugen omkring år 1500, således at *sin* og *sig* blev brugt som reflexsiver ved henvisning til entalsantecedenter og *deres* og *dem* blev brugt som reflexsiver ved henvisning til flertalsantecedenter.

Som Diderichsen (1939: 71) påpeger, er det dog værd at forholde sig lidt kritisk til Falk og Torps beskrivelser med hensyn til datering og med hensyn til årsagen til denne sprogforandring. Jeg begynder her med en diskussion af årsagssammenhængen og fortsætter med en diskussion af dateringen i næste afsnit.

2.2.1. Tysk indflydelse?

Falk og Torp foreslår altså at *dem* blev anvendt reflektivt, fordi talere generaliserede fra den reflektive anvendelse af *deres*. På grund af tysk indflydelse begyndte talere at bruge *deres* (frem for *sin*) med reference til flertalsantecedenter. Denne brug skulle så have skubbet *dem* i samme retning sådan at *sig* efterfølgende kun kunne bruges med entalsantecedenter, og *dem* efterfølgende kun kunne bruges reflektivt med reference til flertalsantecedenter. Logikken bag påstanden om den tyske indflydelse må være at det tyske *sein*, svarende til det danske *sin*, er et singularispronomen. På tysk kan *sein* ikke bruges med reference til flertalsantecedenter eller entalsantecedenter i hunkøn, og *ihr* bruges i stedet (svarende til *deres* henholdsvis *hendes*). *Sein* er ikke et reflektivpronomen, men et possessivpronomen i han- og intetkøn, der kan bruges både reflektivt som i (18) og ikke-reflektivt som i (19).

(18) Ty. **Er**₁ liebt **seine**₁ Mutter.
 han elsker sin mor

(19) Ty. Seine Mutter ist sehr nett.
 hans/dens mor er meget rar

Hvis *deres* kunne anvendes reflektivt på grund af tysk indflydelse, kunne vi måske forvente at se et system ikke bare med numerus-forskelle, men også med forskelle i genus. Det ville altså sige et system, hvor *sin* er begrænset til han- og intetkøn, og hvor talere bruger *deres* med flertalsantecedenter og *hendes* med hunkønsantecedenter. Det er faktisk, hvad vi ser i de jyske dialekter med kraftig påvirkning fra tysk, som de taltes i 18-1900-tallet i nogle dele af Slesvig (Jul Nielsen 1986: 51, 75-79), inklusive i Fjølde (Bjerrum og Bjerrum 1974: 23-24). Herfra beskriver Noesgaard (1951: 74, citeret i Jul Nielsen 1986: 51) at »Nogle elever, især med tysk skolegang, anvender *sin* hvor tyskerne bruger *sein* [...]s Den tyske sætning: 'Er nahm *seinen* Hut' bliver altså til den danske: 'Han tog *sin* hat', medens det tyske: 'Sie nahm *ihren* Hut', bliver til: 'Hun tog hendes

hat'«. Det kunne være interessant at undersøge hvorvidt denne mulige tyske indflydelse faktisk kan påvises (eller afvises) i de ældre tekster, men det ligger uden for rammen af denne artikel.

Hvad der end er tilfældet med *sin* og *deres* og eventuel indflydelse fra tysk, vil de tyske forhold formentlig trække i en anden retning for *sig*. Det tyske *sich*, svarende til dansk *sig*, kan bruges med reference både til entals- og flertalsantecedenter. Forventningen må derfor være at kraftig tysk indflydelse ville fordrø bevarelsen af *sig* med henvisning til både entals- og flertalsreference. Denne forudsigtelse bliver dog ikke umiddelbart understøttet af sproget i de tyskpåvirkede dialekter som jeg omtalte ovenfor: I Fjorde brugtes *dem* reflektivt med henvisning til flertalsantecedent og *sig* med henvisning til entalsantecedent (Bjerrum og Bjerrum 1974: 24), og Jul Nielsen bemærker bare at *dem* som reflektiv er hyppigt brugt i de jyske dialekter. Det er altså et snævert materiale at konkludere noget ud fra, så jeg vil bare konstatere, at der selv i et så tyskpåvirket område som Fjorde ikke ser ud til at være den store indflydelse fra *sich* på *sig*.

2.2.2. Datering: *dem/deres* var det hyppigst brugte allerede i 1200

Spørgsmålet er nu også hvorvidt, det kan passe, at udviklingen hen imod en singularis-pluralis-opdeling imellem *sig/dem* og *sin/deres* skete så sent som Falk og Torp siger, altså omkring 1500. I (13), gengivet her som (20), er der et eksempel på at *dem* og *deres* bliver anvendt reflektivt i Skånske Lov fra omkring 1200.

(20) c1200 a. at þe₁ muhu æi føþæ þem₁ utæn þe₁ sæli
at de kan ikke brødføde dem uden de sælger

þeræ₁ iorþ
deres jord

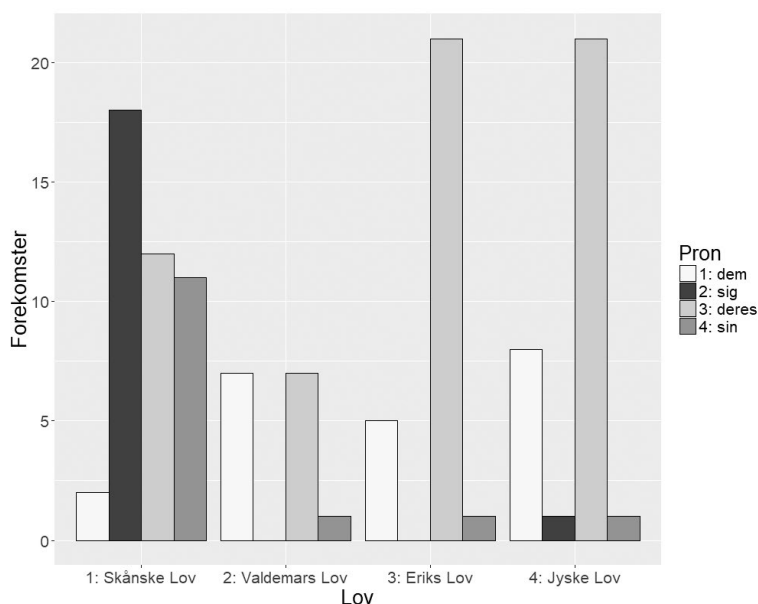
... at de ikke kan ernære sig uden at sælge deres jord...

(Skånske Lov, kapitel 48, tekstnet.dk, oversættelse cf. Kro-
man 1945, forfatterens glossering)

Falk og Torp (1900: 131) bemærker også at både *dem* og *sig* blev anvendt ved flertalsantecedenter allerede i de gamle landskabslove, dvs. fra det 12. og 13. århundrede, så de anerkender at *dem* kunne bruges reflektivt allerede da. *Dem* blev bare først den hyppigst brugte form omkring år femtenhundrede. Diderichsen (1939: 73-4) efterprøver denne påstand empirisk, og i figuren i (21) reproducerer jeg hans data i mere overskuelig

form. Data til figuren kommer fra Diderichsens optælling af de former, der er hyppigst i de forskellige håndskrifter, som han har undersøgt. De gange hvor Diderichsen noterer, at et eller flere håndskrifter har en anden form, er disse alternativer ikke repræsenteret i figuren i (21).

(21) FIGUR 1. DATA FRA DIDERICHSEN (1939: 73-4). BRUGEN AF *DEM*, *SIG*, *DERES* OG *SIN* MED FLERTALSANTECEDENT I FIRE TIDLIGE LANDSKABSLOVE.

Skånske Lov er ud fra indholdet vurderet til at være fra begyndelsen af 1200-tallet. *Valdemars Sjællandske Lov* er på samme måde vurderet til at være fra første halvdel af 1200-tallet. *Eriks Sjællandske Lov* er vurderet til at være fra midten af 1200-tallet. *Jyske Lov* er ifølge lovens fortale fra 1241. De forskellige bevarede håndskrifter er yngre; de ældste er fra omkring 1300 med *Holm B 74* (*Skånske Lov*, ca. 1250) og *Holm C 37* (ca. 1280?) som undtagelser.

Figur 1 er opdelt i forhold til de fire undersøgte love, *Skånske Lov*, *Valdemars Lov*, *Eriks Sjællandske Lov* og *Jyske Lov*. For hver lov viser søjlerne forekomsten af henholdsvis *dem*, *sig*, *deres* og *sin* brugt reflektivt med henvisning til en flertalsantecedent.

I *Skånske Lov* underbygger data Falk og Torps beskrivelse af det daværende sprog med hensyn til *dem* og *sig*. Både *dem* og *sig* bliver brugt med reference til flertalsantecedent, men *sig* (18 forekomster) er langt hyp-

pigere brugt end *dem* (2 forekomster). Til gengæld er brugen af *sin* og *deres* mindre klart opdelt: både *sin* og *deres* bliver brugt med reference til flertalsantecedenter, og forekomsten er nogenlunde ens (11 *sin*, 12 *deres*).

I lovene fra Sjælland og Jylland er situationen en anden. Her bruges *dem* og *deres* næsten udelukkende frem for *sig* og *sin*. I Valdemars Sjællandske Lov er der syv forekomster af både *dem* og *deres*, men ingen af *sig* og kun én af *sin*. I Eriks Sjællandske Lov er der fem forekomster af *dem* og 21 forekomster af *deres*. Der er ingen *sig* og kun ét *sin*. I Jyske Lov er der otte *dem*, 21 *deres* og én af både *sig* og *sin*. Det må altså siges, at det kun er i Skånske Lov, at sproget passer på Falk og Torps beskrivelse, når de siger at både *dem* og *sig* blev brugt i lovene. I de tre andre love er brugen af *dem* og *deres* frem for *sig* og *sin* næsten fuldkommen gennemført. Det ser altså ud til, ud fra Diderichsens data, at *dem* og *deres* allerede var de mest hyppige former i det danske sprog fra det 13. århundrede og frem. Det er således ikke tilfældet, som Falk og Torp siger, at der skete et markant skifte hen imod brugen af *dem* og *deres* omkring 1500: Det skifte var allerede gennemført meget tidligere, således at det var det fremherskende i skriftsprog allerede fra omkring 1200.

2.2.3. Brugen af *sin* med entalsantecedent i lovene

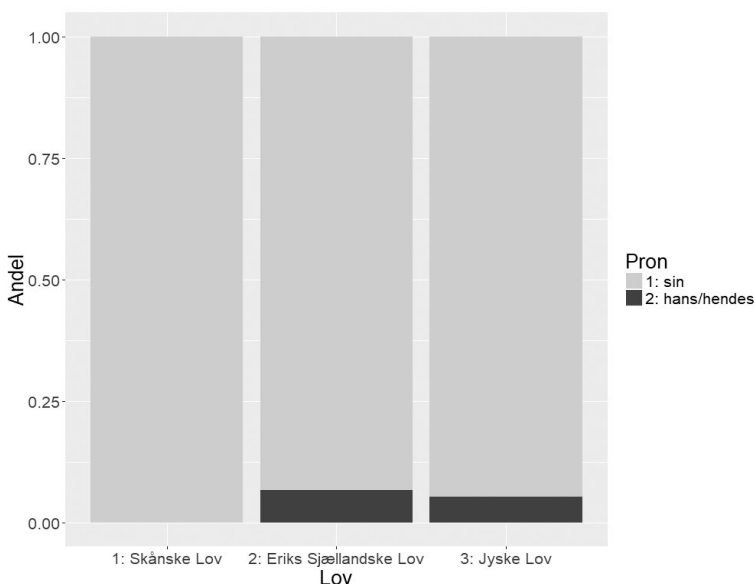
I forlængelse af Diderichsens undersøgelse af brugen af pronominer med flertalsantecedent i lovene, er det værd at inkludere en undersøgelse af brugen af pronominer med entalsantecedent i det samme materiale. Man kunne forestille sig at den udvikling der ses fra runeindskrifterne til håndskrifterne i lovene, dvs. hvor *sig* og *sin* stort set ikke bliver brugt med reference til flertalsantecedenter i de vstdanske love, er en generel udvikling for *sig* og *sin*, således at også reference til entalsantecedenter varetages af ikke-refleksive pronominer. Dette viser sig dog ikke at være tilfældet: *Sin* er langt den hyppigst brugte form med reference til entalsantecedenter. Det er altså kun med reference til flertalsantecedenter, at der er sket et skifte i sproget væk fra brugen af *sin*. Jeg har endnu ikke haft mulighed for at lave en tilsvarende undersøgelse i forhold til brugen af *sig*, men jeg antager at samme forhold må gøre sig gældende.

I figur 2 i (22) gengiver jeg data fra Wellejus (1972: 130-7). Dennes primære formål er at belyse hvilke sproglige træk der kan bruges til at skelne mellem skånske, sjællandske og jyske tekster. Brugen af possessive pronominer frem for *sin* bliver ofte fremhævet som et jysk sprogfænomen (ofte illustreret ved sætningen *Han tog hans hat og gik hans vej*). Af samme grund inddrager Wellejus brugen af *hans*, *hendes* og *sin* brugt

refleksivt med reference til entalsantecedenter i de ældre håndskrifter. Det viser sig, måske overraskende, at der både i de jyske og sjællandske håndskrifter optræder refleksiv brug af *hans* og *hendes*, men at *sin* trods alt er langt den hyppigste form.

Svarende til gengivelsen af data fra Diderichsen viser jeg også Wellejus' data som graf. Det giver, må det bemærkes, et nødvendigt fald i detaljerighed, siden Wellejus' undersøgelse indeholder langt mere information om forekomsten af pronominer i variantapparatet, altså i de andre håndskrifter, der også indeholder versioner af lovene. Jeg har ikke kunnet inkludere informationen fra variantapparatet i den databearbejdning, som jeg har fundet nødvendig for at kunne lave en graf over tallene i undersøgelsen, men henviser den detaljeinteresserede læser til Wellejus (1972). Wellejus undersøger mange flere tekster, end jeg har valgt at gengive her, men for samtlige undersøgte tekster (både ældre og yngre) er tendensen den samme: *sin* er langt den hyppigst brugte form og *hans/hendes* optræder af og til refleksivt i både jyske og sjællandske tekster. Eriks Sjællandske Lov, som jeg har valgt at gengive i figur 2, er den af Wellejus' undersøgte sjællandske love med den højeste forekomst af *hans/hendes* i forhold til *sin*.

(22) FIGUR 2. REFLEKSIVT ANVENDTE POSSESSIVE PRONOMINER MED REFERENCE TIL ENTALSANTECEDENT I TRE LANDSKABSLOVE. DATA FRA WELLEJUS (1972: 130-7).

I figur 2 ses forekomsterne af henholdsvis *sin* og *hans/hendes* med entalsantecedenter for tre love, Skånske Lov, Eriks Sjællandske Lov og Jyske Lov. Søjlerne viser andelen af henholdsvis *sin* og *hans/hendes* i de tre love: når Skånske Lov har en andel på 1,0 af *sin*, svarer det til at Skånske Lov har 100 % *sin*. Skånske Lov adskiller sig klart fra de to andre. Den skånske tekst indeholder ingen eksempler på reflektivt anvendt *hans* eller *hendes*, så i samtlige refleksive konstruktioner anvendes der *sin*. Samtidig viser Wellejus' undersøgelse af variantapparatet, at der kun forekommer ét eksempel på et reflektivt anvendt *hans/hendes* på tværs af samtlige undersøgte versioner af *Skånske Lov*. Dette er fint i tråd med Diderichsens data, hvor Skånske Lov også fremstår væsentligt forskellig fra de vstdanske love ved den hyppigere brug af refleksiverne *sin* og *sig* frem for *dem* og *deres*.

I både Eriks Sjællandske Lov og Jyske Lov er det langt overvejende *sin* (og ikke *hans/hendes*), der bliver brugt reflektivt. I Eriks Lov forekommer *sin* i reflektiv anvendelse 283 gange og *hans/hendes* i reflektiv anvendelse 20 gange. I Jyske Lov forekommer *sin* 231 gange og *hans/hendes* 13 gange. I variantapparatet til begge tekster forekommer *hans/hendes* af og til reflektivt, hvor det primære håndskrift har *sin*. Ud fra tallene konkluderer jeg, med Wellejus, at der her ikke er den store forskel på de sjællandske og de jyske håndskrifter med hensyn til brugen af *sin* og *hans/hendes*. Mikkelsen (1911: 266) noterer at muligheden for at anvende *hans/hendes* reflektivt ganske vist optrådte både i de jyske og sjællandske love, men at det efterfølgende primært var i de jyske dialekter at brugen blev bevaret.

I nærværende artikels sammenhæng kan jeg desuden konkludere, at det primært er med reference til flertalsantecedenter, at reflektivsystemet var blevet ændret i tiden mellem runeindskrifterne og håndskrifterne: Med reference til entalsantecedenter var *sin* (og antageligt også *sig*, selvom jeg ikke har data på det) stadig den fremherskende form. Jeg kan endvidere konstatere at variation mellem reflektiv anvendelse af *sin* og *hans/hendes* ikke kan siges at være en nyt dansk sprogræk, lige som variation mellem *sin* og *deres* (og *sig* og *dem*) også lader til at have været til stede i sproget allerede for omtrent 800 år siden.

3. Refleksiverne i ældre nydansk (1500-1700)

I de foregående afsnit nåede jeg med Diderichsen og Wellejus den konklusion, at *dem* og *deres* har været brugt som refleksiver med flertalsantecedenter i hvert fald siden 1200-tallet, mens *sin* (og formentlig *sig*) har været

brugt som reflektiv med entalsantecedenter. I moderne standarddansk kan *sin* stadig kun bruges med entalsantecedenter og *deres* bliver brugt reflek-sivt med reference til flertalsantecedenter. For *sig* og *dem* er der dog sket et skifte i standardsproget: her kan *sig* bruges reflektivt både med entals- og flertalsantecedenter, mens *dem* ikke kan bruges som reflektiv form, når antecedenten befinder sig i samme sætning som *dem*. I eksemplerne i (23) ses hvordan *sin* og *deres* har en klar arbejdsdeling, hvor *sin* bruges med refe-rence til ental og *deres* med reference til flertal. I (24a-b) ses hvordan *sig* kan bruges både med reference til ental og flertal, og i (24c) ses at *sig* ikke bare kan, men også skal, bruges med reference til flertal. (24d) er et eksempel på at *dem* faktisk kan fungere som reflektiv, så længe *dem* er bundet ikke-lo-kalt og dermed står tilpas langt væk fra sin antecedent (hvordan man måler at noget er tilpas langt væk præciseres yderligere i Ehlers & Vikner 2017).

- (23) a. Ja, og **hun**₁ spiser **sin**₁ mad, indskød pigen. (KorpusDK)
 b. * Det var, mens **de**₁ sad og spiste **sin**₁ mad i middagsstunden...
 c. Det var, mens **de**₁ sad og spiste **deres**₁ mad i middagsstun-den... (KorpusDK)
- (24) a. **Han**₁ glæder **sig**₁ til familie-forøgelsen, og han skal igen med til fødslen. (KorpusDK)
 b. **De**₁ glæder **sig**₁ til foråret, når det lille barn er født... (KorpusDK)
 c. * **De**₁ glæder **dem**₁ til foråret, når det lille barn er født... (kon-strueret)
 d. **De**₁ var klædt som forretningsmænd og bad mig køre **dem**₁ til South Bronx. (KorpusDK)

Spørgsmålet er nu hvornår *sig* kom ind i standardsproget igen med refe-rence til flertalsantecedenter (og *dem* tilsvarende mistede denne mulig-hed), og hvorvidt der kan ses en tilsvarende udvikling for *sin* og *deres*. For at give et bud på disse spørgsmål har jeg gennemgået et antal tekster fra den ældre nydanske periode. Jeg har udelukkende brugt kilder, der er tilgængelige i elektronisk, søgbar form⁴, hvilket naturligt udgør en be-

4 Jeg har brugt følgende databaser til at undersøge den ældre nydanske periode:
 tekstnet.dk – Tekster fra Danmarks middelalder og renaissance 1100-1550
<https://duds.nordisk.ku.dk/tekstresurser/dsst/teksterne/> – Tekstsamlingen i Dansk Sprog- og
 Stillhistorisk Tekstbase (tekster fra ca. 1425-1676)
 renæssancesprog.dk – Renæssancens sprog i Danmark (1500-1700)
 adl.dk – Arkiv for Dansk Litteratur (1700-1900, men enkelte tidligere tekster)

grænsning i forhold til udvalget af materiale og forfattere. Til gengæld gør denne strategi det praktisk muligt at gennemgå store mængder tekst fuldstændigt, frem for at se på mindre uddrag. Denne søgemetode kan ses som et alternativ til excerpering.

3.1. *sig* og *dem*

3.1.1. *sig/dem* i Chr. III's Bibel (1550)

Den historiske udvikling af *sig* og *dem* er senest behandlet både i det ældre sprog og i nyere dialektalt talesprog i Pedersen (2017). På baggrund af Diderichsen (1939) og egne excerperinger beskriver hun hvordan der skete et forholdsvist brat skifte i brugen af *sig* og *dem* i skriftsproget efter Reformationen. Før Reformationen, som fx Diderichsens data fra lovene i Figur 1 i (21) viser, var *dem* langt den hyppigste form med reference til flertalsantecedenter. Efter Reformationen vinder *sig* hurtigt frem og overtager meget af den brug, som *dem* ellers har haft. Pedersen (2017: 5-6) foreslår (som Diderichsen 1939: 83) at denne forandring skete på grund af tysk påvirkning, da den tyske pendent *sich* netop kan henvise både til ental og flertal. At dette skift først sker efter Reformationen, forklarer Pedersen ved et samspil mellem øget sprogkontakt med tysk i lærde kredse og den nye bogtrykkerkunst.

Som et supplement til Pedersen (2017) har jeg foretaget en mindre detaljundersøgelse af brugen af *sig* og *dem* i Chr. III's Bibel fra 1550, som ifølge Diderichsen og Skautrup skulle afvige noget fra den nye brug af *sig* og *dem*, som blev fremherskende efter Reformationen. Diderichsen beskriver at Chr. III's Bibel står »paa det middelalderlige Standpunkt, idet der i al Fald i flere af dens Bøger ... er tydelig Overvægt af *dem* henvisende til Flertalssubjekt« (Diderichsen 1939: 80). Skautrup gentager denne vurdering og skriver, at praksis med at bruge *dem* ved henvisning til flertalsantecedent også bruges »overvejende i 1550« (Skautrup 1947: 201). Pedersen (2017: 6) spekulerer over hvorfor denne brug i Chr. III's Bibel ikke har dannet norm i skriftsproget og giver som mulig forklaring, at der er variation i *sig/dem*-brugen i teksten, som derved ikke har kunnet danne et samlende, normsættende indtryk.

Indeværende undersøgelse nuancerer beskrivelserne fra Diderichsen, Skautrup og Pedersen, da det faktisk ikke lader til at være tilfældet at *dem* skulle være i tydelig overvægt. I Det Gamle Testamente har jeg gennem-

gået Første og Anden Mosebog, Første Kongebog samt Jobs bog. I Det Ny Testamente har jeg gennemgået Matthæusevangeliet, Markusevangeliet og Johannes' Åbenbaring. Jeg har benyttet den udgave af Chr. III's Bibel der er tilgængelig i søgbar udgave på tekstnet.dk, *Tekster fra Danmarks middelalder og renaissance 1100-1550*. Her har jeg søgt efter *sig* (herunder *sig selv*) og *dem* (herunder *dem selv*) og læst samtlige eksempler for at adskille de refleksive eksempler fra de ikke-refleksive. Resultaterne af undersøgelsen fremgår af (25).

(25)	<i>sig</i> med flertals- antecedent ⁵	<i>dem</i> med flertals- antecedent
Det Gamle Testamente		
1. Mosebog	4	24
2. Mosebog	5	27
Første Kongebog	9	13
Jobs Bog	21	14
Det Ny Testamente		
Matthæus	14	22
Markus	41	2
Johannes' Åbenbaring	8	2

I Første og Anden Mosebog ses ganske rigtigt den omtalte tydelige overvægt af *dem*, og det virker måske heller ikke urimeligt derfra at konkludere at det også må være tilfældet for resten af teksten. Denne hypotese kan dog ikke opretholdes. I Det Ny Testamente og i andre bøger i Det Gamle Testamente ses et helt andet billede, nemlig enten at *sig* og *dem* er nogenlunde lige hyppigt brugt (som i Matthæus, Første Kongebog og Jobs Bog) eller at *sig* er den hyppigste form (som i Markus og Johannes' Åbenbaring).

Der er en interessant forskel i hvordan *sig* og *dem* bliver brugt i Det Gamle og Det Ny Testamente, også ud over den åbenlyse forskel i hyppighed. I et enkelt tilfælde i Anden Mosebog optræder *sig* som komple-

⁵ Jeg finder 0 eksempler på *sig selv* i Det Gamle Testamente og 3 eksempler på *dem selv* med flertalsantecedent. I Det Ny Testamente finder jeg 4 *sig selv* med flertalsantecedent og 3 *dem selv* med flertalsantecedent. I alle andre tilfælde hvor *sig* eller *dem* optræder uden *selv*, ville der heller ikke være et *selv* i det moderne sprog.

ment til en præposition, (26a), mens det i alle andre tilfælde optræder som et verbalkomplement, (26b-c). I alle fire bøger i Det Gamle Testamente bliver *dem* brugt både som præpositions-komplement, (27a-b), og som verbalkomplement, (27c-d), om end med verbalkomplementet som den hyppigste kontekst.

- (26) a. Oc **de**₁ anammede til **sig**₁ aff Mose al den Løfftning / som Jsraels børn frembare til at gøre den gerning met (2. Mos. 36.3)
 b. Oc **fulene**₁ formere **sig**₁ paa iorden. (1. Mos., 1.22)
 c. MEn der **Menniskene**₁ begynte at formeris paa iorden / och af-flede **sig**₁ dötter (1. Mos. 6.1)
- (27) a. Jeg haffuer giffuit eder alle Vrter / ath **de**₁ skulle giffue sæd aff **dem**₁ offuer all iorden (1. Mos. 1.29)
 b. Men **de**₁ taledede mellem **dem selffue** (1. Mos. 42.21)
 c. Mig tøcte at **Solen oc Maanen oc elleffue Stierner**₁ bøyde **dem**₁ ned for mig. (1. Mos. 37.9)
 d. som vaar alle **de**₁ / som met en fri vilie bøde **dem selffue**₁ til oc ginge frem (2. Mos. 36.2)

I Det Ny Testamente er fordelingen anderledes, således at *sig* i alle tre bøger optræder som præpositions-komplement i 20-30 % af forekomsterne (eksempler på begge former fra alle tre bøger i (28a-h).

- (28) a. De daarlige toge deris Lamper / Oc **de**₁ toge icke Olie met **sig**₁. (Matt. 25.3)
 b. Men Maria Magdalena vaar der / oc den anden Maria / **de**₁ sette **sig**₁ tuert offuer fra Graffuen (Matt. 27.61)
 c. At **de**₁ skulde inted bære met **sig**₁ paa veyen / (Mark. 6.8)
 d. Och Jhesus kende strax i sin Aand / at **de**₁ tenckte saa ved **sig selfff**₁ / (Mark. 2.8)
 e. Thi der skulle **mange falske Christi**₁ reyse **sig**₁ op / (Mark. 13.22)
 f. Oc **de**₁ haffde en Konge offuer **sig**₁ / en Engel aff affgrunden / (Ab. 9.11)
 g. Oc **Købmendene paa Jorden**₁ skulle græde oc sørge ved **sig selfff**₁ / (Ab. 18.11)
 h. Oc ieg saa Stole / oc **de**₁ sette **sig**₁ der paa / oc dem bleff Domen giffuen / (Ab. 20.4)

I Det Ny Testamente bruges *dem* stadig med både verber og præpositioner, som eksemplerne i (29a-e) viser. Det er værd at bemærke at de sidste to eksempler med *dem*, (29e-f) også ville være grammatiske i moderne dansk, da der netop i den givne kontekst (med reflexivet i en ikke-finit indlejret sætning og antecedenten i matrixsætningen, ikke-lokal reflexiv) formentlig er valgfrihed mellem *sig* og *dem* (jf. Ehlers & Vikner 2017: 111). Den moderne oversættelse (som er tilgængelig online på bibelselskabet.dk) har *sig* i stedet for *dem* i (29f), men stadig *dem* i (29e).

- (29) a. At **de**₁ skulle icke træde dem met deris Føder / Oc vende **dem**₁ om / oc riffue eder sønder. (Matt. 7.6)
 b. Da tenckte **de**₁ ved **dem selff**₁ / oc sagde / (Matt. 16.7)
 c. At **de**₁ skulde inted bære met sig paa veyen / Vden alene en Staff / ey Taske / ey Brød / ey Pendinge i beltet / Men skulde haffue sko paa / oc icke føre **dem**₁ i tho Kiortle. (Mark. 6.8)
 d. Oc **de**₁ forundrede **dem**₁ paa hans lerdøm / (Mark. 1.22)
 e. Oc **de**₁ hørde en stor røst aff Himmelen sige til **dem**₁ / Stiger hid op. (Ab. 11.12)
 f. Oc hans Sønner ginge hen oc gjorde Gestebud / huer i sit Huss paa sin dag / oc **de**₁ sende hen / oc bade deris tre søster til at æde oc dricke met **dem**₁. (Job. 1.4)

Jeg opsummerer tallene for *sig* og *dem* som henholdsvis komplementer til verber (V-komp) og til præpositioner (P-komp) i (30). Tallene er givet for hver af de fire bøger i Det Gamle Testamente og tre bøger i Det Ny Testamente, som jeg har undersøgt.

(30)	<i>sig</i> med flertals- antecedent		<i>dem</i> med flertals- antecedent	
	V-komp	P-komp	V-komp	P-komp
Det Gamle Testamente				
Første Mosebog	4	0	16	8
Anden Mosebog	4	1	25	2
Første Kongebog	9	0	11	2
Jobs Bog	21	0	13	1
Det Ny Testamente	V-komp	P-komp	V-komp	P-komp
Matthæus	9	5	18	4
Markus	31	10	2	0
Johannes' Åbenbaring	6	2	1	1

Den største forskel ligger i det domæne, som *sig* bliver brugt i i de to testamenter. I Det Gamle Testamente optræder *sig* næsten udelukkende som verbalkomplement: Det eneste eksempel på *sig* som komplement til en præposition er fra Anden Mosebog, hvor præpositionsforbindelsen med *sig* optræder efter et verbum af tysk oprindelse (*annamme*, ODS), som måske ud fra et tysk oversætterforlag kan have ansporet til at anvende *sig*. Denne begrænsning af *sig* til verbalkomplementer gør *sig* gældende også i Første Kongebog og Jobs Bog hvor *sig* med flertalsantecedent er enten lige så hyppig eller mere hyppig end *dem* med flertalsantecedent. I de tre bøger fra Det Ny Testamente, som jeg har undersøgt, er *sig* med flertalsantecedent samlet set langt hyppigere end *dem*. Samtidig er anvendelsen væsensforskellig, da *sig* i Det Ny Testamente både optræder som verbalkomplement og præpositionskomplement, og endda med en ganske høj andel af præpositionskomplement. *Dem* fortsætter med at kunne anvendes både som verbalkomplement og præpositionskomplement, om end noget mindre hyppigt end i bøgerne i Det Gamle Testamente.

Det er svært at give en sikker forklaring på forskellen i refleksivbru- gen mellem de to testamenter, men mit bud er at Det Gamle Testamente netop afspejler en ældre brug eller en overgangsbrug, som både viser *sig* i lavere andel af *sig* og i at *sig* er begrænset til verbalkomplementer. Det Ny Testamente kan så tilsvarende repræsentere et senere stadie i udviklingen, hvor *sig* har indtaget begge domæner og *dem* er blevet trængt ud. Måske har redaktørerne af de enkelte bøger i forskellig grad adopteret den nye refleksivbrug og indført den tilsvarende. I det senere standardsprog mister *dem* med flertalsantecedent helt muligheden for at optræde som verbalkomplement, jf. ugrammatikaliteten af en sætning som *Børnene₁ hygger dem₁*. I domænet præpositionskomplement mener jeg, at der stadig i det moderne sprog ses en vis grad af valgfrihed mellem *sig* og *dem*, eksempelvis ved de parallelle eksempler i (31a-b). Som nævnt tidligere i teksten er der også valgfrihed mellem *sig* og *dem* i ikke-lokale kontekster. *Dem* med flertalsantecedent er altså ikke fuldstændig fortrængt, men bare stærkt begrænset i sine anvendelsesmuligheder.

- (31) a. Så svømmede de ind mod land, mens **de₁** trak jollen efter **dem₁** (KorpusDK)
 b. Scrooge kom i tanke om at have hørt, at **spøgelser₁** i hjem- søgte huse ofte trak tunge lænker efter **sig₁** (KorpusDK)

3.1.2. sig/dem i dialekterne

Diderichsen (1939: 67) skriver selv om sproget i sin samtid at »i Pluralis har Dialekterne og det ældre [københavnske?] eller lavere Talesprog i al fald ofte *dem* for *sig* og normalt *deres* for *sin*, mens Skriftsprogsnormen og Grammatikerne kræver henh. *sig* og *deres*«. Her understøttes Diderichsens betragtninger af optegnelser fra de forskellige tilgængelige dialektbeskrivelser, som er nogenlunde samtidige. I den lille grammatik, der tilhører *Ordbog over Fjoldemålet* (Bjerrum og Bjerrum 1974: 24), beskrives det at *sig* bruges reflektivt med entalsantecedenter og *dem* bruges reflektivt med flertalsantecedenter. I *Jysk Ordbog* fremgår det tilsvarende, at *dem* er flertalsformen svarende til entalsformen *sig*. Ordbogens materiale dækker i princippet perioden fra 1700 til 1930, men langt det meste af materialet beskriver dialekterne, som de blev talt mellem 1850 og 1900. Ordbogen giver de to eksempler i (32). I (32b) er antecedenten *fløde* som i standarddansk er et entalsord. I de jyske dialekter her falder *fløde* ind under kategorien *stof-pluralis* (Arboe 2016: 106) hvor visse, typisk flydende, kollektiver (*grød, suppe, kål* blandt andet) opfører sig som flertalsord. Også *slaw* er et flertalsord.

- (32) a. a wo jo et' o **de Slaw**₁, dæ ku fjedt' **dæm**₁ igjæm'mel
Jeg var jo ikke af den slags, der kunne fedte sig igennem (og derved opnå fordele).
- b. om 'somæ kuŋ ə '**flø**₁ blyw 'su əw **dæm** 'sjæl₁
Om sommeren kunne fløden blive sur af sig selv.

I *Ømålsordbogen* (1996: 30) fremgår det, at *dem* er almindelig i reflektiv anvendelse, og den giver blandt andet eksemplerne i (33). Redaktionerne på både *Jysk Ordbog* og *Ømålsordbogen* er ikke nået til *sig* endnu, så jeg må begrænse mig til *dem* og konstatere at *dem* både i jysk og i ømålene lader til at have været en almindelig reflektiv form.

- (33) a. for så forsluger **de**₁ **dem**₁ jo (om heste, der ikke arbejder)
 (Nordsjælland)
- b. **de**₁ tog godt til **dem**₁ (dvs. spiste meget) (Nordsjælland)
- c. **de**₁ sidder og keder **dem**₁ og har ikke noget at tage **dem**₁ til
 (Falster)
- d. **de**₁ drak **dem**₁ fulde (Tåsinge)

Jul Nielsen (1986: 44) behandler ikke *sig* i mange detaljer, men bemærker dog »at brugen af *dem* i stedet for rigsmålets *sig* ved henvisning til pluralissubjekt (hvilket er hyppigt forekommende, men ikke enerådende) er fælles for jysk og en række andre dialekter og talesprogsvarieteter (incl. lidt ældre sprog)«. De informanter, der ligger til grund for en del af Jul Niensens undersøgelse, er for størstedelens vedkommende født mellem 1880 og 1920, og resten af undersøgelsen bygger på grammatikker og dialektoptegnelser af talere, der er endnu ældre. I *Ordbog over det danske Sprog*, som dækker dansk mellem 1700 og 1950, skrives der, at *dem* anvendes reflektivt i daglig tale, især i jysk, når der henvises til flertalsord.

Pedersen (2017) undersøger udviklingen i *dem* og *sig* i dialekterne nærmere, og jeg refererer kort hendes konklusioner. I lavkøbenhavnsk talesprog har man kunnet høre *dem* brugt reflektivt frem til 1950'erne, hvorimod *sig* vil have været den eneste mulige form i det højsociale københavnske på det tidspunkt. På baggrund af et lille tekstmateriale konstateres det, at en tilsvarende udvikling kan ses i tre provinsbyer på Fyn: *Dem* forsvinder tidligst i Odense, den store provinsby, og senere i de mindre byer, på samme måde som det forsvinder tidligst blandt de højsociale københavnere med længere skolegang. Østjysk har formentlig haft det refleksive *dem* frem til 1900-tallet hvorefter *sig* begyndte at vinde frem. Det sker i hvert fald i en vis udstrækning i vestjysk. Sønderjysk har muligvis bevaret det refleksive *dem* lidt længere. De fynske dialekter har formentlig indført *sig* lidt tidligere end de jyske, og Pedersen (2017: 24) konkluderer at *dem* har været den mest brugte form dér frem til 1850'erne. Tilsvarende finder hun for de sjællandske dialekter først belæg på *sig* med flertalsantecedent i den anden halvdel af 1800-tallet. På baggrund af et lille båndmateriale og et større ordbogsmanuskript finder Pedersen at *dem* var enerådende på Bornholm i hvert fald frem til 1930'erne.

3.2. *sin* og *deres*

Den historiske udvikling i brugen af *sin* og *deres* behandles ikke i Pedersen (2017), der fokuserer på *sig* og *dem*. Diderichsen har en større eksempelsamling med enkelte eksempler på *sin* med flertalsantecedent fra et stort antal forfattere og tekster, og skriver overordnet at *sin* med flertalsantecedent optræder »lejlighedsvis (som Regel sikkert kun ved Lapsus...)« (Diderichsen 1939: 68-69). Eksempelsamlingen

viser at *sin* er blevet brugt med flertalsantecedent, men ikke i hvor høj grad. Jeg har undersøgt brugen af *sin* og *deres* i et udvalg af ældre og yngre nydanske kilder i en bestræbelse på at komplementere Diderichsens eksempelsamling og for at kunne give et bud på netop i hvor høj grad *sin* er blevet brugt med flertalsantecedent i den nydanske periode.

Jeg har undersøgt brugen af *sin* og *deres* i Chr. Pedersens *En nøttelig Legebog* fra 1533 og fundet to eksempler på *sin* med flertalsantecedent og omkring 40 eksempler på *deres*. De to eksempler med *sin* er gengivet i (34).

- (34) a. Man skall oc giffue **de siwge**₁ Saffran i **sin**₁ mad thi det gør at soffue
Man skal også give de syge safran i deres mad, for det hjælper dem med at sove
- b. De som haffue denne brøst, **de**₁ skulle gerne æde Agerhøuse ægh, Eller oc støde dem raa, och smørge sig met dem paa **sin**₁ lønlige ting
De som har denne sygdom, de skal spise agerhøuseæg, eller også skal de slå æggene ud rå og smøre sig med dem på deres lønlige ting (dvs. kønsorgan)

I (34b) ses et *sig* med henvisning til samme flertalssubjekt som *sin* henviser til og det kan tænkes at denne foregående reflektiv har ansporet til en ægte reflexivform i possessiven også.

I Paul Helgesens Erasmus-oversættelse (1534) har jeg undersøgt den første tredjedel af teksten, og her finder jeg et enkelt eksempel på *sin* brugt med flertalsantecedent: **bønder**₁ *bruge icke thenom wden till **sitt**₁ egett gaffn*.

I Hans Tausens *Postil*, som jeg har læst uddrag af (Vinterdelen, juleevangeliet fra 1539), er der ingen eksempler på *sin* med flertalsantecedent og ca. 7 eksempler på *deres* med flertalsantecedent. I Kirkeordinansen (1539), formentlig overvejende oversat af Peder Palladius men med andre redaktører og forfattere inde over, er der i høj grad variation i brugen. Der finder jeg mindst 16 eksempler på *sin* med flertalsantecedent (herunder bøjningsvarianterne *sit* og *sine* og de ortografiske varianter *syn*, *syt(t)* og *syne*) og omkring 40 *deris*. Tre eksempler med *sin* fra Kirkeordinansen er givet i (35).

- (35) a. hoss **dennom**₁ som ere dømde til døde oc skulle affliffues for **sine**₁ misgierninger/
 b. at **de**₁ med rett alworlighed bekiende || **sin**₁ tro/ oc begere saa sacramentet/
 c. Des ligeste skulle oc scholemesterne (...) giffue forældrene i rett tromol tilkiende/ **huilcke**₁ aff **syn**₁ studeren intet siunes at bliffue forbedrede/

Diderichsen har gennemset de første 50 sider af Palladius' Sct. Peders Skib og finder ingen eksempler på *sin* med flertalsantecedent, over for ca. 21 *deres* (Diderichsen 1939: 79). Givet brugen af *sin* og *deres* i Kirkeordinansen, ville jeg forvente at se flere *sin* med flertalsantecedent i Palladius' andre tekster. At det ikke er tilfældet, i hvert fald i den ene prædiken undersøgt af Diderichsen, kunne tyde på, at Palladius ikke har haft *sin* med flertalsantecedent som en del af sin grammatik, og at de *sin*, der optræder med flertalsantecedent i Kirkeordinansen, kunne være påvirket af tysk eller af andre redaktørers grammatik.

I Første Mosebog og Matthæusevangeliet i Chr. III's Bibel finder jeg stort set ikke nogen variation i brugen af *sin* og *deres* med flertalsantecedent, i modsætning til i brugen af *sig* og *dem* som beskrevet i afsnit 3.1.1. I Første Mosebog er der en enkelt sætning med to *sin* med flertalsantecedent over for 44 *deres*. I Matthæusevangeliet er der et enkelt eksempel på *sin* med flertalsantecedent over for 37 *deres*. Begge de nævnte eksempler er vist i (36).

- (36) a. Och Gud skabte diur paa Jorden / huert effter sin art / oc **fæ**₁ effter **sin**₁ art / och **alle haande orme paa Jorden**₂ / effter **sin**₂ art. Oc Gud saa at det vaar got (1. Mos. 1.25)
 b. Der hand saa nu mange **Phariseer oc Saduceer**₁ komme til **sin**₁ Daab / sagde hand til dem (Matt. 3.7)

I Anders Sørensen Vedels *Predicken over Kansler Friis* (1571) finder jeg ingen *sin* med flertalsantecedent efter en søgning i de første 48 sider, og *deres* er den eneste anvendte form. I Niels Hemmingsens *Om Ecteskab* (1572) har jeg søgt på *sin* (og *sit*) i den første halvdel af bogen og finder ingen eksempler med flertalsantecedent. Jeg har læst kortere udsnit for at bekræfte, at *deris* bliver brugt i stedet.

Leonora Christine (1621-1698) bruger udelukkende *deres* eller *deres* – og ikke *sin* – med reference til flertalsantecedenter i det uddrag fra

Jammers Minde, som jeg har undersøgt (side 94-184 af teksten på adl.dk).

Jeg har gennemset alle eksempler på *sin* og *deres* i de tekster af salmedigteren Thomas Kingo (1634-1703), der er tilgængelige på renæssancesprog.dk.⁶ Kingo har påfaldende mange *sin* med flertalsantecedent, og i næsten samtlige tekster optræder *sin* mindst lige så hyppigt som *deres* med flertalsantecedent. Det er nærliggende at forestille sig, at rim og rytme kan have spillet ind i forhold til valg af reflektiv form, og jeg giver et udvalg af repræsentative eksempler i (37).

- (37) a. **Alle**₁ hår **sit**₁, Stort eller Lit! (Aandelig Siunge-Koor (1681))
 b. Deyligste Roser hår stindeste Toorne, **Skjønneste Blomster**, **sin**₁ tærende Gift, (Aandelig Siunge-Koor (1681))
 c. Huor **deris**₁ Hænder **de**₁ til nogen Gierning sætter, (Kroneborgs Korte Beskrivelse)
 d. Gud trøste **dem**₁ der ere nu I **deris**, Døds minut, (Siunge-Koor (1674))
 e. Og **de**₁ med **deres**₁ Blood **sin**₁ troskab vidne maa. (Hosianna)

I (37a) rimer *sit* på *Lit* og i (37b) ville et *deres* bryde rytmen. Jeg finder ingen eksempler på *sine*, så *deres* bliver brugt alle steder, hvor possessum er i flertal, fx i (37c), men *deres* optræder også med entalskomplement, (37d). I (37e) optræder både *sin* og *deres* i samme sætning og med henvisning til samme flertalsantecedent.

Kingo har måske haft en grammatik, hvor både *sin* og *deres* kunne anvendes med flertalsantecedent. Jeg finder mindst 20 eksempler på *sin* med flertalsantecedent (og en lille håndfuld hvor det ikke er helt klart, hvad antecedenten er) og samme antal *deres* med flertalsantecedent. Der er for mange eksempler på *sin* til, at det kan være ren lapsus, og samtidig er det tydeligt, at Kingo bruger *sin* og *deres* aktivt forskelligt i sine tekster, således at *sin* optræder, hvor der er behov for et etstavelsesord og *deres*, hvor der er behov for et tostavelsesord. Hvis *sin* med flertalsantecedent ikke var en del af hans grammatik, kunne han vel i princippet bare have

6 Aandelig Siunge-Koor (1681), Christian Vs første Ledings-Tog (1676), De Fattiges udj Oden-see Hospital (1682), Hosianna (1671), Kroneborgs Korte Beskrivelse (1672), Mølle-borups Velkom (1675), Paa-Skrifter udi Niels Juels Epitaphio i Holmens kirke, Samtale med Rygtet (1699), Siunge-Koor (1674), Til... Brigitte Baltzlow (1689), Vinterparten af Danmarks og Norges forordnede Psalmebog (1689).

skrevet sine vers anderledes og kun brugt *deres*. Kingo er den eneste af de undersøgte forfattere, der skriver på vers, og det må være et åbent spørgsmål, om andre digtere også kan have brugt *sin* med flertalsantecedent efter behov.

Holberg (1684-1754) blev født i Bergen, og må nødvendigvis have hørt mere norsk i sine tidlige år end mange andre danske forfattere. Af samme grund kunne man forestille sig at Holberg havde en grammatik, der fulgte den norske brug af *sin* med flertalsantecedent. Som Diderichsen (1939: 68, fn. 2) også bemærker, er dette dog ikke tilfældet. Skautrup (1953: 28, 37) skriver til dels samlende at Holberg bruger »sine for deres: (de) tugtede sine Fiender... mange forlode sine Booliger« (Skautrup 1953: 28), men også senere modsat at Holberg faktisk »undgår [...] norvagismerne *sin* og *sine*, om end eksempler kan findes« (Skautrup 1953: 37). Den sidste beskrivelse går igen i Holberg-ordbogen, hvor det også fremgår, at *deres* er den mest almindelige form. Denne vurdering understøttes af en egentlig optælling i tre Holberg-tekster. I *Naturens og Folke-rettens Kundskab* (adl.dk, s. 51-141) finder jeg et enkelt eksempel på *sin* med flertalsantecedent (gengivet i (38a)) over for 43 *deres*. I *Mascarade* finder jeg fire *sin*, (38b-d), og otte (måske ni) *deres* med flertalsantecedent. I *Jean de France* finder jeg ét *sin* med flertalsantecedent, (38e), over for 13 *deres*.

- (38) a. thi her contribuere **begge**₁ noget i Gierningen til **sin**₁ Næstes Vanære
(*Naturens og Folke-rettens Kundskab* s. 105)
- b. **De**₁ demaskerer sig begge, tales ved, og gir hinanden **sine**₁ Ringe.
(*Mascarade* s. 191, regibemærkning)
- c. **Unge Folk**₁ har **sine**₁ Tidsfordrive, og **gamle Folk**₂ **sine**₂.
(*Mascarade* s. 198, replik)
- d. Men Hr. Jeronimus, I kand lære af denne Historie, at **Mascarader**₁ har ogsaa **sin**₁ Nytte (*Mascarade* s. 238, replik)
- e. ...at **Cavalliers**₁ bære saadant om **sin**₁ Hals for at lade see Estime for de Damer, (*Jean de France* s. 189)

Holberg har altså ganske vist en del eksempler på *sin* med flertalsantecedent, men *deres* er den hyppigste form.

Johannes Ewald (1743-1781) bruger udelukkende *deres*, og aldrig *sin*, med reference til flertalsantecedent i *De Fremmede*, hvor jeg har under-

søgt brugen på de første 50 sider i udgaven på adl.dk. Det samme er tilfældet for *Fiskerne* (1969-udgaven på adl.dk).

Jeg har gennemset de første 60 sider af Jens Baggesens (1764-1826) *Labyrinten* (1971-udgaven på adl.dk), og finder her ingen eksempler på *sin* med flertalsantecedent. I Grundtvigs *Nordens Mytologi* (1808) finder jeg et enkelt eksempel på *sin* med flertalsantecedent, gengivet i (39).

- (39) **Han og hans Følge**₁ tillagde sig Odins og de øvrige Guders Navne, eller gave maaske Guderne **sine**₁, og vilde holdes for deres Repræsentantere paa Jorden.

Jeg har gennemset fire tekster af H.C. Andersen og fundet to eksempler på *sin* med flertalsantecedent, som er gengivet i (40), men altså langt overvejende *deres*. Udover de to tekster med de to eksempler har jeg gennemlæst de første 80 sider af *Skyggebilleder* og Første og Andet Hefte af *Eventyr, fortalte for Børn*.

- (40) a. Der gives **Mennesker**₁, der ret kunne udtale for Andre **sine**, Lidelser og Elendigheder (*Fodreise* s. 27)
b. Luften var saa tør, at **Mund og Hals**₁ tabte **sin**₁ naturlige Fugtighed (*I Spanien* s. 47)

Igennem hele den nydanske periode, og antageligt helt tilbage til de ældste håndskrifter, er *deres* den hyppigste form. Der kan findes *sin* med flertalsantecedent i mange forfatterskaber og mange teksttyper gennem hele perioden og også forfattere som Thomas Kingo, som muligvis har haft *sin* og *deres* som varianter i deres grammatik. Der ses ingen tegn på en udvikling tilsvarende ændringerne i brugen af *sig* og *dem* fra Reformationen og frem, og som er kulmineret i at *dem* i langt det fleste tilfælde ikke længere kan bruges som reflektiv form. Det er dog også netop, hvad vi ville forvente, hvis ændringen i *sig* og *dem* skete som konsekvens af kraftig sproglig påvirkning fra tysk: Tysk har *ihr*, som bruges med henvisning til flertalsantecedenter og svarer til det danske *deres*, da *ihr* kan bruges både reflektivt og ikke-reflektivt. Der er altså ingen tysk form, der ville kunne påvirke i retning af hyppigere brug af *sin* med flertalsantecedent, hvorimod det tyske *sich* netop ville anspore til hyppigere brug af *sig*. Tysk påvirkning i domænet possessiver ville snarere anspore til at understøtte *deres* og fortrænge tendenser til at bruge *sin* med flertalsantecedent.

4. Refleksivt *dem* i moderne dansk

På Københavns Universitet har Sprogforandringscentret en stor database med talesprog fra 1970'erne til i dag, LANCHART-korpusset (se fx Gregersen 2009 for flere detaljer om projektet). Jeg har undersøgt brugen af refleksivt *dem* i LANCHART-korpusset for at give et bud på, hvorvidt det kan siges stadig at eksistere i talesproget i dag. Undersøgelsen i dette afsnit er væsensforskellig fra fx Diderichsens da den baserer sig på rent kvantitativt materiale, hvorimod den førnævnte undersøgelse i en vis grad bygger på kvalitativ excerpering af tekster. En faldgrube ved den mere kvalitative tilgang er risikoen for at det markerede inkluderes på bekostning af det umarkerede, selvom man som excerptist gør sit bedste for at undgå det.

Til undersøgelsen her har jeg gennemlæst omtrent 15.000 sætninger i LANCHART med formatet [*V dem*], altså sætninger med et verbum efterfulgt af *dem*. Jeg har valgt at undersøge denne undergruppe af alle mulige *dem* i LANCHART for mest muligt at nedbringe mængden af irrelevante resultater – resultater med ikke-refleksivt *dem*, som alligevel udgør langt størstedelen af mit data. Med denne søgning udelukker jeg desværre mulige eksempler på *dem* som komplement til en præposition, så de må forsøges inkluderet i en eventuel senere undersøgelse. Jeg ville forvente en højere andel af refleksivt *dem* som præpositions-komplement, men jeg har ikke data til at be- eller afkræfte denne formodning. Jeg har desuden efter søgningen udelukket 1286 sætninger som stammer fra *Danske Stemmer i Amerika*-projektet (se fx Kühl 2014) om talesprog fra udvandrede danskere og deres efterkommere. Disse talere har en noget højere andel af refleksivt *dem* (14 eksempler ud af 1286 sætninger, eller 1,1 %, hvilket er omtrent ti gange så mange som i resten af det undersøgte materiale). Samtidig er der mange faktorer som gør disse talere anderledes, ikke mindst er de alle en hel del ældre end resten af talerne i materialet og har derudover været udsat for massiv påvirkning fra andre sprog end dansk. Uden disse 1286 sætninger består mit LANCHART-materiale af 13.867 sætninger.

Det refleksive *dem* i LANCHART er meget lidt hyppig: Ud af 13.867 fandt jeg 18 eksempler på refleksivt *dem*, hvilket svarer til en forsvindende lille andel på 0,13 %. Jeg giver et udpluk af resultaterne i (41).

- (41) a. de sad og havde deres øh frokost og de havde deres øh øl og hvad **de**₁ nu hyggede **dem**₁ med ikke

- (LANCHART, kvinde, arbejderklasse, født 1928, BYSOC0 1987, København)
- b. nogle lærlinge de kan få firmabil og andre lærlinge eller voksenlærlinge **de**₁ må klare **dem selv**₁⁷
(LANCHART, mand, arbejderklasse, født 1989, Familiel 2006, Vinderup)
- c. ja der er **svende**₁ der bare går derhjemme og passer **dem selv**₁ sådan ja **de**₁ går og hygger **sig**₁ på værkstedet men alligevel...
(samme taler som b.)
- d. jamen jeg tror da de festede simpelthen til langt ud på natten og jeg tror **de**₁ hyggede **dem**₁
(LANCHART, kvinde, arbejderklasse, født 1965, Familiel 2006, Vinderup)
- e. i et hjem der hører der børn til for det var derfor folk **de**₁ giftede **dem**₁
(LANCHART, mand, født 1939, Familiel 2007, Vinderup)
- f. hvor man havde indkaldt forskellige uddannelsesinstitutioner hvor **de**₁ skulle komme og præsentere **dem selv**₁
(LANCHART, kvinde, født 1968, Odder2 2008)
- g. nej men det må **de**₁ jo bukke **dem**₁ for jo
(LANCHART, mand, arbejderklasse, født 1970, Tinglev2 2010)
- h. og det ville **de**₁ egentlig godt øh frasige **dem**₁ på daværende tidspunkt
(LANCHART, kvinde, arbejderklasse, født 1964, Vinderup2 2006)
- i. og det synes jeg også der er rigtig fedt at **de**₁ ligesom tør at være **dem selv**₁ og sige jeg er da ligeglåd med alle jer andre
(LANCHART, kvinde, arbejderklasse, født 1991, Vinderup3 2006)

Én taler, en mand født i 1939, står alene for seks af eksemplerne, og det virker ikke urimeligt at sige at vi nok her har at gøre med én der primært har refleksivt *dem*. Taleren bruger ganske vist refleksivt *sig*, men kun med entalsantecedenter (»jeg tror ikke det har ændret sig ret meget«). I flere af de andre taleres tilfælde kunne man forestille sig at de enkelte eksempler på refleksivt *dem* nærmere er en marginal variant. Fx

⁷ Den anonyme bedømmer foreslår at der her nærmere er tale om *klare sig (dem)* med *selv* som modifikator frem for *klare sig selv (dem selv)*.

bruger taleren i eksempel (41b), en mand født i 1989, *sig* med både flertalsantecedent (»så hygger de sig med det«) og entalsantecedent (»men han har altid interesseret sig for det«) i tilgift til de to eksempler med refleksivt *dem*. Det refleksive *dem* kan findes her og der hos både ældre og yngre talere, men det er bestemt mest hyppigt blandt de ældste talere i materialet. De undersøgte ældre grammatikker fra det 20. århundrede nævner da også alle sammen at refleksivt *dem* er et talesprogstræk eller et dialekttræk, og i et Danmark hvor dialekterne i høj grad er blevet trængt tilbage i det seneste århundrede (se fx *Dialekter – sidste udkald?* (2002)), er det formentlig ikke så mærkeligt at det dialektale refleksive *dem* også er det.

Det refleksive *dem* (*selv*) er dog ikke mere marginalt end at der kan findes adskillige eksempler på refleksivt *dem selv* i KorpusDK. I Sørensen et al. (2020) undersøger forfatterne brugen af *ham selv*, *hende selv* og *dem selv* i KorpusDK og finder i denne forbindelse at en langt højere andel af eksemplerne med *dem selv* (12,8 %) end af *ham selv*, og *hende selv* (hhv. 1,1 % og 2,3 %) optræder i tilfælde, hvor man præskriptivt ville have forventet *sig selv*. Eksemplerne i (42) nedenfor illustrerer nogle af disse tilfælde, alle fra KorpusDK. I langt størstedelen af disse eksempler optræder *dem selv* som komplement til en præposition (i 64 tilfælde) og sjældnere som komplement til et verbum (i 11 tilfælde).

- (42) a. Inden det lykkedes for **manden**₁ at forvandle kvinden, **ham selv**₁ og virksomheden til et flammehav ...
- b. Så tager **hun**₁ tre valnødder – en til hver af musene og en til **hende selv**₁.
- c. Men hvordan har du tjent alle de der penge? **De**₁ er kommet af **dem selv**₁!
- d. Både **Bodil Lous og Johnny O’Hagan**₁ lærer tydeligvis noget om **dem selv**₁ ...
- e. Da en universitetslærer bad **de studerende**₁ om at skrive en stil om **dem selv**₁, blev hun chokeret ...
- f. ... og **tre medlemmer af forbundets ledelse**₁ har udpeget **dem selv**₁ til at rådgive holdet frem til kampen mod Sydafrika.

Denne overrepræsentation af *dem selv* i forhold til *ham/hende selv* i disse ’fejl’-kontekster tolker jeg som en rest fra det ældre sprogs hyppigere anvendelse af det refleksive *dem*.

Det reflexive *dem* forekommer umiddelbart stadig produktivt, om end sjældent, i moderne standarddansk og kun i begrænsede kontekster. Herunder ikke-lokalt (se eksempel (24d), gentaget her som (43a) med (43b) som et tilsvarende eksempel på et ikke-lokalt reflexiv med flertalsantecedent, *sig* i stedet for *dem*) og i visse præpositionsforbindelser (se eksemplerne i (31), gentaget her som (43c-d)) som alternativ til *sig*.

- (43) a. **De**₁ var klædt som forretningsmænd og bad mig køre **dem**₁ til South Bronx. (KorpusDK)
 b. **De**₁ havde store marker og karle og piger til at arbejde for **sig**₁. (KorpusDK)
 c. Så svømmede de ind mod land, mens **de**₁ trak jollen efter **dem**₁. (KorpusDK)
 d. Scrooge kom i tanke om at have hørt, at **spøgelse**₁ i hjemsogte huse ofte trak tunge lænker efter **sig**₁. (KorpusDK)

Dem selv (jf. (37)) optræder tilsvarende for nogle talere som alternativ til *sig selv*. Jeg formoder at lokalt bundet *dem* som verbalkomplement (som i (41a, d-e, g-h)) er et dialektalt talesprogstræk, som ganske vist stadig optræder hyppigt nok til at blive registreret i et korpus som LANCHART, men alligevel må siges at være stort set forsvundet fra sproget siden 1900-tallet.

5. Konklusion

I moderne dansk er der en forskel mellem reflexiverne *sin* og *sig*. Normalt tillader *sin* ikke flertalsantecedenter, hvorimod *sig* kan bruges både med entals- og flertalsantecedenter. Det er derfor, vi siger, at *forældrene elsker deres børn* (ikke *sine børn*), men *forældrene glæder sig til weekenden* (ikke *glæder dem*). Denne forskel på *sin* og *sig* er en forholdsvis moderne forskel, da man for bare hundrede år siden stadig kunne høre talere sige at *de øvede dem* (i betydningen *de øvede sig*), men *hun øvede sig*. I det lidt ældre sprog har ikke bare *sin*, men også *sig* altså været anvendt primært med entalsantecedenter.

I det dansk som findes i runeindskrifter fra omkring år 1000, bliver *sin* brugt med både entals- og flertalsantecedenter. Dette er i overensstemmelse med brugen af *sin* i fællesgermansk og urnordisk. Det samme ville

formentlig gælde *sig*, men det tilgængelige datamateriale er for småt til at det indeholder nogen eksempler på *sig* med flertalsantecedent.

Et par århundreder senere, i landskabslovene fra 1200-tallet, har sproget ændret sig. *Sin* og *sig* bliver primært brugt med entalsantecedenter og *deres* og *dem* bliver brugt som reflexiver med flertalsantecedenter. Dette er gennemgående tilfældet for de vestdanske love, mens der i Skånske Lov stadig bliver brugt *sig* også med flertalsantecedenter. Den reflexive brug af *sin* og *sig* med entalsantecedenter og *deres* og *dem* med flertalsantecedenter holder formentlig ved i talesproget helt frem til det 20. århundrede, mens *sig* efter Reformationen bliver den hyppigste form i skriftsproget. *Deres* er gennem hele perioden den hyppigste form, mens *sin* optræder sporadisk med flertalsantecedent hos mange af de undersøgte forfattere. Thomas Kingo er en påfaldende undtagelse hvor *sin* og *deres* optræder nogenlunde lige hyppigt med flertalsantecedent. Kingo er digter og det er muligt at det spiller en rolle for brugen. Måske kan et fast formsprog anspore til hyppigere brug af *sin* med flertalsantecedent – også for andre talere. For moderne dansk viser data fra LANCHART at den reflexive brug af *dem* stort set er forsvundet fra sproget, således at *sig* nu bruges både med entals- og flertalsantecedenter. For *sin* er langt den hyppigste brug stadig at *sin* ikke tillader flertalsantecedenter.

Litteratur

Arkiv for dansk litteratur, adl.dk (tilgået 16. december 2019).

Arboe, Torben: Gender and number peculiarities of uncountable nouns in Jutlandic (Western Danish), i: Sten Vikner, Henrik Jørgensen og Elly van Gelderen (red.): *Let us have articles betwixt us – Papers in Historical and Comparative Linguistics in Honour of Johanna L. Wood*, s. 99-110. Aarhus: Aarhus Universitet 2016.

Bjerrum, Marie og Anders Bjerrum: *Ordbog over Fjoldemålet, 1*. København: Akademisk Forlag 1974.

Brandt, Søren: Heteronomous text elements, i: *Acta Linguistica Hafniensia* 33(1), s. 109-175. København 2001.

Brøndum-Nielsen, Johs.: *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling V*. København: J. H. Schultz Forlag og Akademisk Forlag 1965.

Bibelen online, <https://www.bibelselskabet.dk/brugbibelen/bibelenonline>. Det Danske Bibelselskab.

Bibelen i autoriseret oversættelse. København: Det Danske Bibelselskab 1992.

Danske Runeindskrifter, <http://runer.ku.dk> (tilgået 2. december 2019).

Dansk Sprog- og Stilhistorisk Tekstbase, <https://duds.nordisk.ku.dk/tekstresurser/dsst/teksterne/> (tilgået 16. december 2019).

Dialekter – sidste udkald? Modersmål-Selskabets Årbog. 2002.

Diderichsen, Paul: Om Pronominerne *sig* og *sin*, i: *Acta philologica Scandinavica* 13, s. 1-95. København 1939.

Ehlers, Katrine Rosendal: »Sig« vs. »dem«, »sin« vs. »deres« – *Number sensitive reflexive pronouns and language change in Danish*. Ph.d.-afhandling. Aarhus: Aarhus Universitet (under forberedelse).

Ehlers, Katrine Rosendal og Sten Vikner: *Sig, sig selv* og KorpusDK – hvorfor det er svært både at skælde sig ud og at skille sig selv ud, i: *MUDS 16 - 16. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, s. 91-120. Aarhus: Aarhus Universitet 2017.

Falk, Hjalmar og Alf Torp: *Dansk-Norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania 1900.

Frederiksen, Britta Olrik: Gammeldansk, i: Hjorth, Ebba. m.fl. (red.): *Dansk Sproghistorie 3*, s. 41-72. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2019.

Gregersen, Frans: The data and design of the LANCHART study, i: *Acta Linguistica Hafniensia* 41(1), s. 3-29. København 2009.

Hansen, Erik og Lars Heltoft: *Grammatik over det danske sprog*. Bind 1-3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2011.

Hinchliffe, Ian og Philip Holmes: *Basic Swedish*. London: Routledge 2018.

Holmes, Philip og Hans-Olav Enger: *Norwegian: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge 2018.

Hvilshøj, Ulrik: Om *sig* og *sig selv*: medium og reflektiv i dansk, i: *Nydanske Sprogstudier* 26/27, s. 11-34. København 2000.

- Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet: *Ømålsordbogen*, bind 3: Dagmeje-fald. København: C.A. Reitzel 1996.
- Jensen, Eva Skaftø: *Selv*-studier, i: *Ny forskning i grammatik* 17, s. 47-65. Odense: Syddansk Universitet 2010.
- Juel Jensen, Torben: Refleksivt anvendte pronominer i moderne dansk, i: *Ny forskning i grammatik* 16, s. 131-151. Odense: Syddansk Universitet 2009.
- Jul Nielsen, Bent: Om pronominet *sin* i jysk, i: *Danske folkemaal* 28, s. 41-101. København 1986.
- Jysk Ordbog*, www.jyskordbog.dk/.
- Jørgensen, Bent: Sproghistoriske perioder, i: Hjorth, Ebba. m.fl. (red.): *Dansk Sproghistorie 1*, s. 79-83. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2016.
- Kroman, Erik: *Danmarks Gamle Love paa Nutidsdansk*, bind 1. København: G. E. C. Gads Forlag 1945.
- Kühl, Karoline: Det er easy at tale engelsk også: Amerikadansk i 1960'erne og 1970'erne, i: *Nydanske Sprogstudier* 47, s. 39-64. København 2014.
- Mikkelsen, Kristian: *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg: Håndbog for viderekomne og lærere*. København: Lehmann & Stage 1911.
- Ordbog over det danske Sprog*, <https://ordnet.dk/ods/forside>.
- Pedersen, Karen Margrethe: Refleksivt *sig/dem* – varianter gennem 800 år. *Danske talesprog* 17, s. 1-43. København 2017.
- Renæssancens Sprog i Danmark*, renassancesprog.dk (tilgået 16. december 2019).
- Skautrup, Peter: *Det Danske Sprogs Historie* II. København: Gyldendal 1947.
- Skautrup, Peter: *Det Danske Sprogs Historie* III. København: Gyldendal 1953.
- Sørensen, Sara, Katrine Rosendal Ehlers og Sten Vikner: 'Override'-refleksiver i dansk og engelsk. *Ny Forskning i Grammatik* 27. København 2020 (under udgivelse).
- Tekster fra Danmarks middelalder og renaissance 1100-1550*, <https://tekstnet.dk/> (tilgået 16. december 2019).
- Vikner, Sten: Parameters of Binder and of Binding Category in Danish. *Working papers in Scandinavian Syntax* 23, s. 1-61. Lund: Lunds Universitet 1985.
- Vikner, Sten og Katrine Rosendal Ehlers: *Sin, hendes* og KorpusDK. *Ny forskning i Grammatik* 24, s. 175-194. København 2017.
- Wellejus, Gerd: *Jysk, sjællandsk eller skånsk? En undersøgelse af kriterierne for jysk dialekt, baseret på det gammeldanske lovsprog*. København: Universitetsforlaget 1972.